

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23)

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук, доцента, професора
кафедри теорії та історії держави і права Одеського державного
університету внутрішніх справ Матвєєвої Лілії Георгіївни
на дисертацію Серебро Михайла Володимировича «Сучасна держава як
цінність: загальнотеоретичне дослідження», подану на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01
- теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Аксіологія, що не мала самостійного статусу протягом радянської історії філософсько-правової думки, стає сьогодні необхідною складовою гуманітарного, правового знання, оскільки саме вона багато в чому є сферою, пов'язаною з визначенням пріоритетів існування і розвитку сучасної держави. Цінності - смислово-значущі орієнтири життєдіяльності стають ключовим феноменом, що дозволяють осмислити спрямованість і динаміку соціальних, культурних, політичних процесів, що відбуваються в державі.

Як відомо, термін «держава» вперше ввів до наукового обігу на початку XVI ст. Н. Макіавеллі для позначення особливого стану суспільно-політичного організму. Згодом політична та правова думка виробила безліч визначень держави, в яких відбивалися, в залежності від ідеологічних уподобань дослідників, ті чи інші її сторони і властивості. Про державу як складне політико-правове явище писали і пишуть по-різному. Представники різних концепцій праворозуміння по-різному оцінюють сутність держави - від держави як знаряддя класового панування до держави загального благоденства. Сучасний політичний мислитель Ф. Фукуяма дійшов висновку про існування «сильних» та «слабких» держав. Незважаючи на різноманітність інтерпретації такого феномена як держава, очевидним є що суспільство без держави існувати не може. Отже, Держава, будучи

породженням суспільства, виконує для останнього таку роль, яку не в силах виконати ніякої іншої соціально-політичний інститут. При всіх своїх недоліках держава має значущі властивості та являє для суспільства соціальну цінність. Цінність цивілізованої держави величезна, оскільки, володіючи розвиненими інститутами представницької і безпосередньої демократії, іншими демократичними інститутами, вона стає не тільки знаряддям захисту, а й засобом досягнення соціального компромісу у громадянському суспільстві, засобом зняття або пом'якшення соціальних протиріч, механізмом управління справами суспільства.

Підтвердженням необхідності усвідомлення цінності держави для українського суспільства є Указ Президента «Про відзначення 26-ї річниці незалежності України». Сенс і призначення цього святкування - це досягнення мети подальшої консолідації українського суспільства. Даний факт важливо відзначити тому, що державність визнається в якості засобу досягнення миру і злагоди в суспільстві. Зазначене визначає актуальність і значущість виявлення та розкриття загальнотеоретичних аспектів ціннісної природи держави у сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Додатковим підтвердженням актуальності теоретичного осмислення ціннісної природи держави є відповідність дисертаційного дослідження плану науково-дослідної роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції «Наступність та оновлення як тенденції розвитку держави і права сучасної України» як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011 - 2015 рр. (державний реєстраційний номер 0110Ш00671).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Робота, запропонована М. В. Серебром характеризується системним підходом до предмету. Структурно дисертація складається із вступу, трьох розділів, нерозривно пов'язаних між собою,

висновків, списку використаних джерел. Структура повністю відповідає цілям і завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми, визначені автором. Результати дисертаційного дослідження М. В. Серебра є переважно обґрунтованими, оскільки вони отримані завдяки використанню наукових джерел, належного опрацювання нормативної основи дослідження. Дисертантом проаналізовано значний масив спеціальної наукової правової літератури, присвяченої теорії та методології держави, проблемним питанням сучасної держави, а також питанням пов'язаним з функціями та механізмом сучасної держави. Це праці як вітчизняних так і зарубіжних науковців: С.С. Алексєєва, В. Віндельбанда, Е. Гідденса, К.В. Горобця, С.В. Джолоса, О. О. Джураєвої, П. Еванса, М. В. Єлізарова, В. М. Жукова, І. Канта, О. Д. Керімова, Н. М. Крестовської, Ю. П. Лободи, В. П. Малахова, Л. С. Мамута, О.В. Мартишина, М. М. Марченка, Н. Неновські, В. С. Нерсисянца, Ю. М. Оборотова, К. Омае, М. П. Орзіха, П. М. Рабіновича, Г. Ріккерта, В. С. Смородинського, В.І. Спірідонової, В. С. Стьопіна, Ю. А. Тихомирова, Ф. Фукуями, Р. Хартмут, В. Є. Чиркіна.

Методологічною базою дослідження є теорія наукового пізнання соціально-правових явищ, сучасні уявлення теорії про право. Так, для досягнення цілей дослідження застосовано низку підходів, принципів та методів дослідження. Парадигмально методологія дисертації може бути охарактеризована як постнекласична. У роботі знайшли відображення характерні для неї принципи: міждисциплінарності, плюралізму, додатковості та інтерсуб'єктності. Не можна оминати увагою спробу розробки формування методологічної основи дослідження сучасної держави як цінності на основі аксіологічного підходу, який опосередкував усю стратегію дисертаційного дослідження, зокрема, за його допомогою виокремлено нормативні характеристики та рівні ціннісного сприйняття сучасної держави (п. 2.1), проаналізовано питання ціннісного центрування сучасної держави (п. 2.3). Антропологічний підхід надав можливість описати «людиномірну» складову держави. У процесі аналізу проблем, що

охоплюються предметом дисертації, використано низку загальнонаукових методів наукового пізнання: діалектичний метод (п. п. 1.3, 2.1, 2.2), функціональний метод (п.3.1). При дослідженні механізму сучасної держави використано системний метод (п.3.2), формально-догматичний метод дозволив дослідити нормативні аспекти закріплення ідей ціннісного центрування сучасних держав у їх конституціях (п. 2.3).

Методологічні засади дослідження та його нормативна й емпірична база в цілому відповідають сучасним вимогам до наукових праць теоретико-правового спрямування. Структура дисертації послідовно розкриває загальнотеоретичні аспекти ціннісної природи держави у сучасних умовах.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації. Положення дисертації ґрунтуються на об'єктивних теоретичних дослідженнях, висновки є достовірно обґрунтованими та базуються на теоретичних судженнях автора. Наукова новизна одержаних результатів дисертації визначається тим, що вона є одним із перших в Україні монографічних досліджень ціннісної природи сучасної держави в аспекті її якісно-нормативних характеристик, що зумовлюють як абсолютне, так і відносне розуміння її цінності.

Проблематика, обрана для осмислення у дослідженні в її авторській інтерпретації, деталізована через визначення об'єкту, предмету, мети й завдань дослідження, а також реалізована відповідним чином у структурі дисертації. До ключових проблем теоретичного дослідження ціннісної природи держави у сучасних умовах, які розв'язувались в дисертації, слід віднести такі:

встановити місце держави в загальноаксіологічному юридичному дискурсі;

охарактеризувати категорії «сутність» та «зміст» держави як визначальні при аналізові статичної та динамічної сучасної держави як цінності;

окреслити необхідність протиставлення образу сучасної та національної держави;

визначити специфіку ціннісного центрування сучасної держави шляхом співвідношення індивідуального та колективного начал у ній;

з'ясувати роль механізму сучасної держави як засобу втілення у життя її ціннісного потенціалу.

Загальна структура роботи в цілому є логічною, послідовною, обґрунтованою предметом, метою та задачами дослідження. У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, ступень її наукової розробленості, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі роботи, її методологічна основа та науковознавча база, а також основні положення, що виносяться на захист, підкреслюється наукова новизна та практичне значення отриманих результатів дослідження.

Перший розділ дисертації складається з трьох підрозділів і присвячений філософсько-правовим, загальнотеоретичним та методологічним аспектам дослідження цінності держави. Наголошуючи на дискусійному характері питання конкретизації цінностей держави, дисертант вважає, що аксіосферу сучасної держави у найширшому її розумінні можна визначити системою цінностей, які сучасна держава визнає та підтримує. На основі аналізу позицій сучасних науковців, автор стверджує, що державу слід розглядати як окрему складову предмета юридичної аксіології, що містить у собі такі елементи: універсальні цінності (справедливість, рівність, гуманізм тощо), крізь призму яких можуть оцінюватися держава і право; держава та право як самодостатні цінності; окремі юридичні цінності, які можуть належати до сфери права (правові цінності та цінності права) або держави (суверенітет, державна територія, інститути держави тощо) (с.30).

Аналізуючи особливості використання аксіологічного підходу стосовно держави дисертант визначає такий підхід як загальну стратегію дослідження, об'єднану однією ідеєю, сутність якої має прояв у пізнанні держави крізь призму відносних ціннісних орієнтацій (оцінка відповідності конкретно-історичного прояву держави ціннісним орієнтаціям окремого індивіда та суспільства у цілому) та абсолютних ціннісних начал держави (як

універсальної форми політичної організації людей, зовнішнє вираження та конкретно-історичний прояв якої не мають значення). Саме за допомогою застосування аксіологічного підходу при дослідженні держави з'являється можливість оцінки її цивілізаційної значущості, що відкриває перспективи реабілітації держави як універсальної, історично-сформованої, політичної організації суспільства, що потребує змін, але не руйнування і заміни, особливо враховуючи, що реальних альтернатив їй поки немає (с. 51).

Однією з головних задач дисертаційного дослідження є характеристика правових категорій «сутність» та «зміст» держави як визначальних при аналізові статичної та динаміки сучасної держави як цінності. М. В. Серебро доводить, що категорії «сутність» та «зміст» спрямовані на внутрішню характеристику явища, але при цьому вони трактують його по-різному. Сутність - це більш стійка, така, що являє загальне в явищі, характеристика. Зміст є більш конкретним, але нестійким та мінливим і містить у собі, крім загального, ще й одиничне та індивідуальне. Саме сутність і повинна бути основою для описання будь-якого явища у поняттях. Головна ідея тут полягає у тому, що сутність може змінюватися, але тоді і явище перестає бути тотожним самому собі, від того з'являється якісно інше явище, яке вже не може бути охоплено попереднім поняттям (с.54, 62-63).

Розділ другий «Концептуалізація аксіології сучасної держави» присвячений формуванню уявлень про ціннісний вимір саме сучасної держави, при цьому «сучасність» тут постає як якість, а не як просто певна ретроспектива. Імпонує розглянута дисертантом проблематика різнорівневого сприйняття цінності сучасної держави, автором виокремлено власна та інструментальна цінність сучасної держави. Акцентується увага на тому, що інструментальна цінність може досліджуватися на різних рівнях її суб'єктного сприйняття: загальносоціальному (сучасна держава є інструментом задоволення максимально узагальнених людських потреб); груповому (залежить від конкретної соціальної спільності); індивідуальному (потреби є максимально плюралізованими).

Продовженням традицій одеської правничої школи є звернення автора дисертації до проблематики образу сучасної та досучасної (національної) держави. Сучасна держава змінила свою природу, і принципове значення набуває її робота з символами і образами, смислами і кодами, а державне управління спрямованістю комунікацій і їх змістом. Тому слушним видається висновок про те, що образ сучасної держави покликаний містити абсолютно різнопланові характеристики: правова, демократична, соціальна, сильна, ефективна, успішна, інформаційна, мережева, стійка тощо. М. В. Серебро виокремлює дві принципово відмінні моделі концептуалізації аксіосфери держави: досучасна модель (характеризується формуванням державної матерії навколо колективу, якому особистість має підкорятися, та сприймається виключно як елемент конструкції державної машини); сучасна модель (пов'язана з розміщенням у центрі державно-владної діяльності людини). Така зміна пріоритетів є знаковою в аспекті загального напрямку розвитку сучасної держави та стає основою антропологізації та «людиномірності» донедавна абсолютно закритих для цього сфер.

Розділ третій присвячений аналізу функціональної та механічної складової сучасної держави у руслі прояву через них її інструментальної цінності. Це важливо тому, що зміна свідомості людей є більш ефективним способом управління, ніж зміна структур та інститутів в умовах суспільного реформування. Існуючі соціокультурні інститути і технології повинні бути радикально реконструйовані з урахуванням необхідності модернізації влади, нових тенденцій суспільного розвитку, а також концептуального осмислення характеристик держави, які розкривають його сутність як ціннісного, комунікативного та символічного феномена. Тому дослідник акцентує увагу на перебудові таких традиційних функцій сучасної держави як економічна, політична, соціальна та виявляє тенденції повернення до ідеологічної функції (передусім ідеології лібералізму та прав людини). Обґрунтовуючи потребу зверненості до характеристики механізму сучасної держави під час виміру її цінності, акцентується увага на переході від ієрархічних до мережевих

систем управління та прийняття рішень, які, на думку автора, виявляються набагато більш продуктивними та звертається увагу на роль громадянського суспільства у контролі за механізмом сучасної держави через недержавні громадські структури.

Апробація результатів роботи здійснювалась у порядку, визначеному законодавством України. Висновки було оприлюднені у доповідях на наукових конференціях, у тому числі всеукраїнських та міжнародних конференціях. Основні теоретичні положення дисертації є внеском автора до у розуміння ціннісної природи сучасної держави. Положення дисертації становлять цінність та можуть бути використані у: науково-дослідній сфері - для подальших досліджень стану та перспектив розвитку сучасної державності, а також для поглиблення загальних аксіологічних розвідок у сфері юридичного державознавства; навчальному процесі - для удосконалення курсів «Загальнотеоретична юриспруденція», «Методологія юриспруденції», а також для формування спецкурсу «Основи юридичного державознавства» в юридичних вищих навчальних закладах, при підготовці підручників, навчальних посібників, навчальних програм, навчально-методичних матеріалів, а також під час проведення лекційних та семінарських занять; правотворчій діяльності - під час формування та закріплення у нормативно-правових актах ціннісних основ та пріоритетних орієнтирів державного будівництва України.

Дискусійні питання та зауваження за змістом дисертації. Відзначаючи теоретичну й практичну значимість рецензованої дисертаційної роботи М. В. Серебра, необхідно звернути увагу і на наявність дискусійних чи таких, що потребують додаткової аргументації положень, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямами подальшої розробки даної проблеми:

1. Всебічний характер дослідженню придало б висвітлення не тільки загальнотеоретичних аспектів ціннісної природи держави в сучасних умовах, а й ілюстрація висновків відповідними прикладами як з практики

вітчизняного державного-правового будівництва так і порівняння їх з відповідними процесами у зарубіжних країнах, особливо країнах європейських. На наш погляд, даний аспект не знайшов належного висвітлення у дисертаційному дослідженні, тому на публічному захисті пропонується детальніше охарактеризувати ціннісну природу сучасної держави з наведенням конкретних прикладів.

2. Системний аналіз ціннісної природи держави в сучасних умовах передбачає застосування різнорівневої методології. На наш погляд, автор не повною мірою застосовує методологію соціологічної юриспруденції, яка є важливою для розуміння та осмислення ціннісних змін, що відбуваються у сучасних державах. Соціологічні дослідження дозволяють з'ясувати та проаналізувати рівень правової свідомості та правової культури в суспільстві, ставлення громадян до права та змін у правовій реальності, до публічної влади, соціальних процесів та держави в цілому. Серед підходів дослідження автору варто було б відзначити використання, окрім інших, також синергетичного підходу, який надає можливість з'ясувати долю та рух правових цінностей, перехід від не правових, класових та ідеологічних цінностей до принципово нової системи цінностей демократії, конкуренції, прав людини, верховенства права.

3. У юридичній науці термін «сучасна держава» використовується в двох значеннях: по-перше, це нині існуючі держави, по-друге, це держави, які відповідають певним цінностям і нормативам. Тому потребує додаткового пояснення одна з головних концепцій автора дисертації, яка пов'язана з твердженням про наявність двох принципово відмінних моделей концептуалізації аксіосфери держави: досучасної та сучасної моделі. Так в якості яскравого приклада втілення досучасної моделі автор називає СРСР, де цінність окремої особистості була повністю нівельованою і розглядалася у кращому разі як суто механічна та інструментальна. Які принципи лежать в основі виокремлення зазначених моделей та виходячи з такої класифікації до якої моделі належать такі держави сучасного світу як КНР, Куба, КНДР,

Білорусь, Туркменістан, Сирія, Лівія та багато інших держав сучасного світу? Чи існують хронологічні межі для визначення таких категорій як «досучасна держава» та «сучасна держава»?.

4. Тема дослідження має не тільки теоретичне, але й практичне значення, тому доцільним було розроблення відповідних практичних рекомендацій які б дозволили автору чіткіше визначити сучасні тенденції розвитку держави. Так підкреслюючи практичне значення одержаних результатів, автор наголошує на тому, що зроблені висновки і пропозиції можуть бути використаними під час формування та закріплення у нормативно-правових актах ціннісних основ та пріоритетних орієнтирів державного будівництва України. Які саме ціннісні основи мають знайти нормативне закріплення у нормативно-правових актах України?

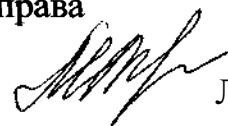
5. Найважливішою проблемою, від якої залежать безпосередньо спрямованість та темпи державного розвитку, можливість проведення будь-яких реформ, суспільна стабільність, і, в кінцевому підсумку, саме збереження влади, є проблема моральної довіри народу до цієї влади, до державного чиновника. На с. 175 автор констатує — «Для реалізації визначених функцій у сучасній державі формується та діє релевантний їм механізм. Через характеристику механізму сучасної держави слід аналізувати її інструментальну цінність в інституціональному вимірові. Нині відбувається переорієнтація від ідей управління та керування до ідей служіння та керованості. Система прийняття владних рішень будується не стільки на ідеях жорсткої ієрархічності, скільки на основі мережевих систем із широкими не тільки вертикальними, але й горизонтальними зв'язками». Низка зауважень до наведеного речення: логічних і змістовних. Які саме зміни відбуваються у механізмі сучасної держави? Чи є конкретні приклади держав де такий механізм держави діє? Відповіді на такі запитання хочеться почути від автора в ході прилюдного захисту.

Загальний висновок по дисертації. Проте, висловлені зауваження носять дискусійний та рекомендаційний характер, і, тому істотно не впливають на загально позитивну оцінку дисертаційного дослідження М.В. Серебра.

Наукові положення і висновки, сформульовані у дисертації, досить повно викладено у 13 публікаціях, у тому числі 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 публікації у зарубіжному періодичному науковому виданні, 7 тезах до наукових конференцій. Зміст автореферату відповідає змісту дисертації, стисло відтворюючи її основні положення та висновки. Дисертаційна робота М. В. Серебра за своїм змістом відповідає паспорту наукової спеціальності 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

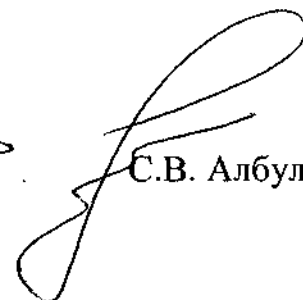
Викладене вище дозволяє зробити висновок, що за змістом та науковою новизною кандидатська дисертація М. В. Серебра «Сучасна держава як цінність: загальнотеоретичне дослідження» відповідає вимогам п. п. 9, 11-13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, із змінами, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент -
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Л.Г. Матвеева

«ПОГОДЖЕНО»
Перший проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
« 17 » травня 2017 р.

С.В. Албул